

Щодо змісту проблем,

пов'язаних з впровадженням міжнародного досвіду в кримінально-виконавчу політику України



В. В. Кондратішина

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і процесу Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті здійснений аналіз змісту сучасної політики України у сфері виконання покарань з урахуванням міжнародно-правових підходів та запропоновано науково обґрунтовані шляхи вирішення існуючих проблем з означеної проблематики.

Ключові слова: кримінально-виконавча політика, міжнародні стандарти, міжнародний договір, засуджений.

В статье осуществлен анализ содержания современной политики Украины в сфере исполнения наказаний с учетом международно-правовых подходов и предложены научно обоснованные пути решения существующих проблем по данной проблематике.

Ключевые слова: кримінально-исполнительная политика, международные стандарты, международный договор, осужденный.

In the article a realizable analysis of maintenance of modern politics of Ukraine is in the field of implementation of punishments taking into account international approaches and the

scientifically reasonable ways of decision of existent problems are offered from the marked range of problems.

Keywords: *criminally-executive politics, international standards, international agreement, convict.*

Членство України в різноманітних міжнародних організаціях та заяви про наміри вступити в інші міжнаціональні структурні об'єднання обумовлюють приведення національних правових норм, у тому числі в галузі виконання кримінальних покарань, до кращих зарубіжних стандартів. Такий рівень важливості цього питання передусім пов'язаний із нагальною необхідністю у сучасних умовах визначення змісту, форм, методів і напрямків реалізації політики в галузі боротьби зі злочинністю, системним елементом якої виступає кримінально-виконавча політика України [1, с. 7-16]. Саме у такому контексті змістовно спрямовані нині наукові дослідження О. В. Беци, І. Г. Богатирьова, В. К. Грищука, Т. А. Денисової, О. М. Джузи, А. П. Закалюка, В. О. Корчинського, О. Г. Колби, О. В. Лисодіда, В. О. Меркулової, В. М. Синьова, А. Х. Степанюка, В. М. Трубникова, І. С. Яковець, П. Л. Фріса та ін.

Як свідчить практика, в Україні належних цивілізованих умов виконання та відбування покарань з урахуванням кращих світових стандартів не створено. З іншого боку, неналежним є науковий супровід означеної проблематики, особливо в контексті останніх змін і доповнень до чинного кримінально-виконавчого законодавства України, що не лише обумовлює необхідність активізації наукових досліджень з даної тематики, але й стало додатковим аргументом при виборі назви цієї розробки.

У наукових джерелах під стандартами (англ. – standard) розуміють норму, зразок, мірило [2, с. 633]. Міжнародні стандарти – це норми якісних характеристик товарів, послуг та ін., що приймаються на міжнародному рівні [3, с. 343]. Щодо міжнародних стандартів поведіння із засудженими, то це прийняті на міжнародному рівні норми, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань і діяльності органів і установ виконання покарань [4, с. 51]. При цьому систему міжнародних стандартів у цій галузі суспільної діяльності становить сукупність різноманітних принципів, конвенцій, рекомендацій та норм, прийнятих на міжнародному рівні.

Проте на практиці, як свідчать результати проведених науковцями досліджень, виникає ряд перешкод, труднощів і нез'ясованих моментів щодо правильності та, головне, законності застосування міжнародних стандартів у сфері поведіння із засудженими під час виконання кримінальних покарань. Зміст зазначеної проблеми полягає у такому:

– по-перше, як це впливає із змісту ст. 19 Конституції України, органи державної влади, до яких й належить Державна кримінально-виконавча служба України (далі – ДКВС України) [5], та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України;

– по-друге, принцип законності закріплений як базовий не лише в Основному Законі, але й у ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) [6];

– по-третє, відповідно до вимог ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства (така згода здійснюється у вигляді рати-

фікації чи приєднання до міжнародно-правових актів, угод тощо [7, с. 17].

Таким чином, якщо керуватись законами формальної логіки, то впроваджувати у практичну діяльність органів і установ виконання покарань можна лише ті міжнародні стандарти, що становлять зміст нормативно-правових актів, які стали частиною чинного законодавства України.

Є й інший бік цієї проблеми: у самих міжнародних джерелах не завжди ставиться обов'язок для країни-учасниці договору (угоди, конвенції, протоколу тощо) втілити певні стандарти у діяльність державних органів. Так, у преамбулі Європейських в'язничних правил (далі – ЄВП) зазначено положення про те, що «...ці Правила не є типовими і що в багатьох європейських країнах в'язничні служби на практиці вже використовують стандарти більш високі, ніж ті, що викладені в цих правилах...» [8, с. 6]. Аналогічні застереження є й в інших міжнародно-правових актах з питань виконання кримінальних покарань [9].

Виходячи з їх змісту та з метою класифікації міжнародних стандартів, науковцями вчинено ряд спроб поділити їх за певними критеріями. Зокрема П. Г. Пономарьов запропонував тричленну структуру класифікації стандартів міжнародного характеру в галузі кримінально-виконавчої діяльності, взявши за основу наступні підстави: а) масштаб дії; б) спеціалізацію; в) ступінь обов'язковості для держав-учасниць [10, с. 345-346].

Подібні позиції займають В. О. Корчинський [1, с. 161], О. В. Лисодід [11, с. 44-46], А. Х. Степанюк та І. С. Яковець [12, с. 14-15], ін.

В. О. Уткін, у цілому погоджуючись із запропонованою класифікацією міжнародних стандартів у галузі виконання по-

карань, вважає, що додатковими критеріями їх поділу на певні групи є:

- джерела їх походження (міжнародні договори, пакти, конвенції, норми і принципи, що прийняті міжнародними урядовими або неурядовими організаціями);
- стандарти, які приймаються стосовно окремих видів покарань;
- стандарти щодо тримання певних категорій правопорушників (засуджених);
- стандарти, що застосовуються до різних професійних груп з числа персоналу кримінально-виконавчої системи (лікарів, посадових осіб підрозділів охорони і нагляду та ін.) [13, с. 636].

У теорії права, крім цього, дискутуються питання щодо співвідношення національного та міжнародного права [14, с. 375-376], які можуть бути, на наш погляд, додатковими критеріями класифікації міжнародних стандартів. Зокрема дуалістична теорія виходить з того, що міжнародне право та національне право – абсолютно різні системи права як за своїм характером, так і за сферою дії, а тому вони існують незалежно одне від одного як дві рівноправні та самостійні системи права.

Теорія примату норм міжнародного права проголошує, що, істотно не відрізняючись одне від одного, міжнародне право та національні системи є двома гілками одного дерева. Проте міжнародне право є правом значно вищого порядку, воно користується приматом щодо внутрішнього державного права. Саме міжнародне право визнає сферу дії права чи іншої держави, як і взагалі всю сферу дії влади держави.

Нігілістична теорія, визначаючи абсолютну перевагу внутрішнього державного права, зводиться до заперечення обов'язковості міжнародного права.

Як свідчить практика, у демократичних державах діє принцип пріоритету норм міжнародного права над норма-

ми національного права держави, згідно з якими вважається, що саме міжнародне право втілює загальнолюдські принципи, на яких повинні ґрунтуватись як міждержавні, так і внутрішні державні правовідносини. Ця доктрина має бути реалізована і в Україні за умови їх ратифікації (чи приєднання) Верховною Радою України. Саме на цих засадах зокрема побудовані Закони України «Про міжнародні договори України» [15], «Про правонаступництво» [16] та ін., які закріпили такий принцип співвідношення норм міжнародного і вітчизняного права: якщо нормами міжнародного договору України передбачено інші правила, ніж ті, що встановлені в національному законодавстві України, то діють правила міжнародного договору.

Як видається, цікаво підійшли до розв'язання даного завдання у Російській Федерації. Так, у частині 4 статті 3 Кримінально-виконавчого кодексу Російської Федерації (далі – КВК РФ) зазначено положення про те, що рекомендації (декларації) міжнародних організацій з питань виконання покарань і поведження із засудженими реалізуються в КВК РФ за наявності необхідних економічних і соціальних можливостей [17, с. 18]. Цей підхід, виходячи із сучасного соціально-економічного стану нашого суспільства, варто застосувати й в Україні, враховуючи, що такий досвід є й в інших країнах світу. Як правильно у зв'язку з цим зробив висновок М. Панасюк, якщо в Україні завжди починають з етичних міркувань і закінчують констатацією факту відсутності достатніх фондів на реалізацію великої ідеї, а виконавці не несуть відповідальності саме з цієї причини, то на Заході підхід абсолютно протилежний – під наявні кошти, які держава ладна використати на проблему, підбирають таку етичну концепцію, яку за ці кошти технічно можна ре-

алізувати в повному обсязі в межах певного часу, і компетентні виконавці несуть персональну відповідальність перед суспільством [18, с. 144]. Саме тому навряд чи можна визнати законною діяльність тих органів і установ виконання покарань України, які самовільно впроваджують міжнародні стандарти без достатніх на це підстав (наприклад, експеримент у Білоцерківській виправній колонії, де створюється установа виконання покарань європейського зразка, без видання спеціального Закону України з цих питань та з джерел Державного бюджету України – шляхом перерозподілу коштів у ДКВС України: зменшення фінансування одних установ виконання покарань за рахунок інших колоній [19]).

Звичайно, що при формуванні концептуальних засад змісту кримінально-виконавчої політики України міжнародні стандарти, які регламентують права людини і громадянина та не містять спеціальних норм щодо поведження із засудженими (т. зв. міжнародні акти загального характеру (Загальна Декларація прав людини, Факультативний протокол про політичні, економічні та інші права людини і громадянина та ін.)), мають стати принципами законотворчої діяльності відповідних суб'єктів законодавчої ініціативи навіть у випадках, якщо вони не набули законної сили на території України. Тим більше, що чинне національне законодавство створило належні умови для реалізації цих підходів. Так, у частині 3 статті 50 Кримінального кодексу України та ч. 1 ст. 1 КВК України зазначено положення про те, що покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність, а також має завдання запобігати тортурам або нелюдському поведженню із засудженими, що є співзвучним з міжнародно-правовими вимогами і принципами. Як справедливо з цього приво-

ду зазначив О. В. Лисодід, ідеї, положення та вимоги, що містяться у міжнародних документах, які включають стандарти поведіння із засудженими, повинні максимально враховуватись у національному кримінально-виконавчому законодавстві і співвідноситись з принципами кримінально-виконавчої діяльності. При цьому міжнародні стандарти з цих питань, включаючи загального характеру, та кримінально-виконавче законодавство України мають співвідноситись поміж собою як загальне та відповідно одиничне явища [11, с. 44-45].

Не менш важливими, з огляду формування методологічних засад кримінально-виконавчої політики України є висновки науковців, які вивчали міжнародний досвід втілення міжнародних стандартів у діяльність зарубіжних країн, зокрема кримінально-виконавчої системи Швеції: «Слід погодитися, що ця система справді є пенітенціарною... Системою, в якій виконуються вимоги Загальної декларації прав людини, Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод та інших, не менш важливих міжнародно-правових актів... Системою, у якій не принижуються честь і гідність, не ламаються людські душі, персонал не зловживає службовим становищем, а робить все для того, щоб злочинець після відбуття покарання став законослухняним громадянином і приносив користь не тільки собі, а й суспільству і державі» [20, с. 38].

Таким чином, впровадження міжнародних стандартів поведіння із засудженими, які мають загальний характер, має стати моральним обов'язком тієї держави, яка декларує свою демократичність, та невід'ємним змістом її кримінально-виконавчої політики на всіх стадіях її формування. Разом з тим, як правильно зазначають Ю. Кашуба та В. Хижняк, низка міжнародних

стандартів потребує для їх імплементації (упровадження) певного часу і відповідних матеріальних засобів (зокрема розміщення засуджених в окремих кімнатах (камерах), забезпечення відбування покарання за місцем проживання, будівництво нових установ виконання покарань тощо), а тому не може бути відразу застосована у практичній діяльності кримінально-виконавчої системи [21, с. 18-19]. Але й при такому підході, враховуючи положення ч. 3 ст. 63 Конституції України про те, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, та вимоги міжнародно-правових актів, у яких визначено, що права людини є універсальними, неподільними і взаємопов'язаними, наша держава має відноситись до прав засудженого глобально, на справедливій та рівній основі та з однаковою увагою. Більше того, навіть за національної специфіки, історичних, культурних та інших особливостей, відповідно до вимог міжнародного права держава несе обов'язок незалежно від політичних, економічних та культурних систем заохочувати й захищати всі права та основні свободи людини і громадянина.

Проте реалії в Україні невтішні: як міжнародні [22], так і вітчизняні експерти [23] щорічно під час моніторингу діяльності ДКВС України виявляють численні випадки недотримання персоналом органів і установ виконання покарань елементарних умов тримання засуджених, насильства та інші факти поведіння, що принижують гідність цієї категорії громадян України.

Отже, міжнародно-правові підходи та стандарти як елементи змісту кримінально-виконавчої політики України – це система заходів законодавчого, економічного, фінансового та іншого характеру, спрямованих на приведення змісту даного виду політики у сфері боротьби

із злочинністю в Україні до позитивної міжнародно-правової практики.

Системоутворюючими ознаками, що становлять зміст даного поняття, є:

1) це не просто сукупність заходів різного спрямування, а їх система, яка передбачає діалектичний зв'язок кожного з них, їх взаємодію та взаємообумовленість, що логічно витікає із змісту поняття «система» [24, с. 382-383];

2) зазначені заходи спрямовані на інтеграцію міжнародно-правових підходів у вітчизняне законодавство та практику.

Зокрема, як правильно прийшли до висновку дослідники, досить важливою у цьому контексті є позиція Європейського суду з прав людини, рішення якого відповідно до ст. 3 Конвенції про захист прав і основних свобод людини є обов'язковими для України, особливо стосовно умов тримання засуджених в установах виконання покарань [25, с. 4]. Як і в інших справах, при вирішенні питання, чи відповідають умови тримання в місцях позбавлення волі зазначеній категорії осіб вимогам статті 3 Конвенції, Суд виходив з принципу, що висловлений у багатьох попередніх рішеннях, зокрема: держава має передбачити, щоб особа була ув'язнена в умовах, які відповідають повазі до її людської гідності, щоб засоби та методи виконання покарання не приводили до фізичного болю або надмірних страждань, пов'язаних з умовами утримання (рішення в справі «Аертс проти

Бельгії» від 30 липня 1991 р.; звіти 1998 – (V § 64); «Кудла проти Польщі»; ін.);

3) виконання покарання належить до одних із напрямків боротьби зі злочинністю, основним завданням якого є запобігання вчиненню нових злочинів засудженими, які відбувають покарання. При цьому боротьба із злочинністю, як правильно встановили Л. М. Давиденко та О. О. Бандурка, включає два аспекти: кримінально-правовий та кримінологічний.

Кримінально-правовий передбачає діяльність правоохоронних органів, включаючи установи виконання покарань, з виявлення та розслідування злочинів; установлення винуватих осіб та притягнення їх до встановленої законом відповідальності; судового розгляду кримінальних справ, призначення і виконання покарань.

Кримінологічний аспект складає діяльність правоохоронних та інших органів з виявлення причин і умов злочинності (криміногенних факторів), їх усунення, послаблення або нейтралізації [26, с. 12].

Отже, виходячи зі змісту зазначеного поняття та підбиваючи підсумки з даного дослідження, слід констатувати, що відповідно до міжнародно-правових стандартів поведіння із засудженими забезпечення мікросоціальних умов їх утримання має складати зміст національної політики у сфері виконання покарань.

Список використаної літератури

1. Кримінально-виконавче право України (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / За заг. ред. О. М. Джузи. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 446 с.
2. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. – К. : ГРУРЕ, 1977. – 775 с.
3. Великий тлумачний словник української мови / Упоряд. Т. В. Ковальова. – Х. : Фоліо, 2005. – 767 с.
4. Степанюк А. Х., Яковець І. С. Втілення міжнародних стандартів у практичну діяльність кримінально-виконавчої системи України : монографія. – Х. : Вид-во «Круссрод», 2007. – 184 с.

5. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23 червня 2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 29. – Ст. 1704.
6. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №3-4. – Ст. 21.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 5-те вид., перероб. та доп. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2008. – 1216 с.
8. Європейські в'язничні правила : Рекомендація № R(87)3 Комітету Міністрів державам-членам щодо Європейських в'язничних правил: Ухвалена Комітетом міністрів 12 лютого 1987 р. на 404-му засіданні заступників міністрів. – К. : Рада Європи, 1997. – 26 с.
9. Оцінка, шляхи реформування в'язничної системи України / Під ред. І. В. Штанька, В. А. Львовичкіна. – К. : Рада Європи – Головне управління виконання покарань МВС України, 1998. – 288 с.
10. Уголовно-исполнительский кодекс Республики Беларусь. – Минск : Национальный центр информации Республики Беларусь, 2000. – 144 с.
11. Кримінально-виконавче право України : підруч. / За ред. А. Х. Степанюка. – Х. : Право, 2006. – 256 с.
12. Кримінально-виконавчий кодекс України : науково-практичний коментар / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х. : Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.
13. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца XIX – начала XXI века : учеб. для вузов / Под ред. А. И. Зубкова. – 3-е изд., перераб и доп. – М. : Норма, 2005. – 720 с.
14. Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави та права : підруч. – Львів : «Новий світ – 2000», 2003. – 584 с.
15. Про міжнародні договори: Закон України від 29 червня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.
16. Закон України від 12 вересня 1991 року «Про правонаступництво України» // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46. – Ст. 617.
17. Комментарий к Уголовно-исполнительному кодексу Российской Федерации / Общ. ред. И. А. Трунова. – М. : Эксмо, 2006. – 448 с.
18. Ланасюк М. Б. Проблеми реабілітації ув'язнених: Західний досвід // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К. : Бюлетень Київського інституту внутрішніх справ, 2001. – № 6. – С. 144-157.
19. Львовичкіна В. А. Втілення міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі у кримінально-виконавчому законодавстві України // Право України. 2002. – № 2. – С. 24.
20. Лисодід О., Степанюк А. Втілення міжнародних стандартів поведінки з засудженими у пенітенціарних установах Швеції // Аспект: Інформ. бюлетень. – Донецьк : Донецький Меморіал, 2005. – № 1 (14). – С. 36-38.
21. Кашуба Ю. А., Хижняк В. И. Реализация международных стандартов обращения с осужденными в уголовно-исполнительной политике : монография. – Рязань, 2005. – 152 с.
22. Предупреждение пыток в Украине: Доклады Комитета по предупреждению пыток Совета Европы по итогам визитов в Украину делегации Комитета в 1998, 1999 и 2000 гг. и ответы Правительства Украины на эти доклады. – 2-е изд., исправ. и допол. – Донецк : Донецький Меморіал, 2003. – 252 с.
23. Дотримання прав ув'язнених в Україні – 2006 // Аспект: Інформ. бюл. – Донецьк : Донецький Меморіал, 2007. – №1 (18). – С. 3-28.
24. Юридический словарь / Н. Г. Александров, С. Н. Братусь, Н. Д. Казанцев и др.; гл. ред. П. И. Кудрявцев. – М. : Гос. Изд-во юрид. литература, 1956. – Т. 2 : О-Я. – 663 с.
25. Рішення Європейського суду з прав людини щодо України / – Х. : Права людини, 2006. – 288 с.
26. Давиденко Л. М., Бандурка А. А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы : монография. – Х. : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2003. – 302 с.